

YAPAY ZEKÂ KAPİTALİZMİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Yapay Zekâ Kapitalizmi, teknolojik ilerlemenin masum bir evresi olarak değil, sermayenin insan emeğini, bilgisini, dikkatini, dilini, hafızasını ve estetik sezgisini yeniden mülkleştirdiği yeni bir tahakküm düzeni olarak ele alınır. Metin, yapay zekâyı doğrudan reddetmez; asıl itirazını onun kapitalist mülkiyet, veri yağması, emek değersizleşmesi, gözetim, pedagojik tembellik ve epistemik merkezileşme içinde örgütlenmesine yöneltir. İktisadî düzlemde veri yeni bir rant alanı, emek ise görünmezleştirilen ve ucuzlatılan bir kaynak hâline gelir. Antropolojik açıdan insan, kendi yaptığı alete muhatap olur; dijital totemler karşısında sezgisini, hafızasını ve düşünme kudretini kaybetme riskiyle yüzleşir. Sosyolojik boyutta toplum profillere, risk puanlarına, görünürlük hiyerarşilerine ve algoritmik tabakalaşmaya ayrılır. Metafizik ve ontolojik düzlemde makinenin cevap üretmesiyle düşünmesi arasındaki fark vurgulanır; makine anlamı taklit eder fakat hayatın bedelini taşımaz. Etik açıdan sorumluluğun algoritmaya devredilmesi, vicdanın otomasyonu ve çocukların veri nesnesine çevrilmesi sert biçimde eleştirilir. Hukuk bölümünde kişilik hakları, telif, şeffaflık, itiraz hakkı ve algoritmik egemenlik tartışılır. Pedagojik bölüm, öğrenmenin hazır cevaba indirgenmesini zihinsel kas kaybı olarak görür. Estetik bölüm, sentetik güzelliğin sanat emeğini ve insanî pürüzü aşındırabileceğini savunur. Heterobilim Okulu açısından sonuç nettir: Yapay zekâyı değil, insan haysiyetini algoritmik pazarda metalaştıran yapay zekâ kapitalizmine karşı epistemik, hukukî, ahlâkî ve pedagojik direniş gereklidir.

1

1. Algoritmanın Yeni Pazarı — Yapay Zekâ Kapitalizminin Doğuşu

Bir zamanlar fabrika bacası kapitalizmin alametiydi. Duman yükselirdi; işçi içeri girer, zamanını, kasını, ömrünü bant sistemine bırakırdı. Sonra ekranlar geldi. İnsan artık yalnızca fabrikada değil, cebindeki küçük parlak dikdörtgende de çalışmaya başladı. Beğendi, izledi, paylaştı, öfkeleni, güldü, satın aldı, kaydırıldı; bütün bunları eğlence zannetti. Oysa sermaye çoktan yeni bir maden keşfetmişti: insan davranışı. Bugün yapay zekâ kapitalizmi dediğimiz şey, bu madenin daha derin, daha soğuk, daha görünmez galerilerine inmektir. Artık sömürü yalnızca bedenden, zamandan, emekten değil; dilden, hafızadan, dikkat biçiminden, arzu haritasından, estetik sezgiden ve düşünme alışkanlığından da yapılmaktadır.

Yapay zekâ kapitalizmi, teknolojik ilerlemenin masum çocuğu değildir. Kendini böyle tanıtır; parlak sunumlarla, "verimlilik" masallarıyla, "gelecek geldi" vaazlarıyla sahneye çıkar. Fakat yüzündeki ışık biraz kazındığında, altından eski kapitalizmin hiç yaşlanmayan iştahı çıkar. Yeni olan, iştahın nesnesidir. Eskiden toprak, maden, fabrika, petrol, liman, banka, medya ve iletişim altyapısı sermayenin temel dayanaklarıydı. Şimdi bunlara veri, model, algoritma, bulut, çip, hesaplama gücü ve dikkat mühendisliği eklendi. Sermaye artık yalnızca nesnelere değil, ihtimalleri de satın almak istiyor. Ne düşüneceğimizi, neye yöneleceğimizi, hangi kelimeyi kullanacağımızı, hangi görüntüye bakacağımızı, hangi cevabı yeterli sanacağımızı önceden hesaplamak istiyor.

Buradaki temel kırılma şudur: Yapay zekâ kapitalizmi insanı yalnızca tüketici olarak görmez; insanı eğitim verisi olarak görür. Bu çok ağır bir dönüşümdür. İnsan yazmıştır, çizmiştir, konuşmuştur, tartışmıştır, roman kurmuştur, şiir yazmıştır, fotoğraf çekmiştir, akademik metin üretmiştir, arşiv oluşturmuştur; sonra bütün bu birikim makinelerin öğrenme malzemesine çevrilmiştir. Ortaya çıkan sistem ise yeniden insana satılır. İnsanlığın kolektif zihinsel emeği alınır, özel mülkiyet rejimi içinde paketlenir, abonelik ücretiyle geri verilir. Yani insan kendi cümlesinin kiracısı hâline gelir. Bu çağın trajedisi biraz da budur: İnsan kendinden devşirilmiş makineye para ödeyerek kendine benzemeye çalışır.

Bu düzenin en kurnaz tarafı, kendini "zekâ" kelimesinin büyüyle meşrulaştırmasıdır. Zekâ dediğimiz şey, insanlık tarihinde yalnızca hızlı cevap üretmekten ibaret olmadı. Zekâ; tereddüt edebilme, utanabilme, yanılgıdan ders çıkarabilme, haksızlık karşısında huzursuz olabilme, güzelliği sezebilme, ölümü düşünebilme, çocuk yüzünde geleceği okuyabilme, kendi çıkarına rağmen doğru olanın yanında durabilme imkânıdır. Yapay zekâ ise bu geniş insanî evrenin yalnızca belirli örüntülerini simüle eder. Fakat kapitalizm simülasyonu sever; çünkü simülasyon daha ucuzdur, daha hızlıdır, daha itaatkârdır, sendikaya gitmez, izin istemez, hastalanmaz, çocuk büyütmez, vicdan krizi yaşamaz. Sermaye için ideal çalışan, artık yalnızca düşük ücretli insan değil; insansızlaştırılmış zekâdır.

Burada teknoloji düşmanlığı yapmak kolaylık olur. Taş baltadan matbaaya, pusuladan teleskopa, buharlı makineden bilgisayara kadar insanlık tarihi araçlarla örülmüştür. Sorun araçta değil, aracın hangi iktidar düzenine bağlandığındadır. Matbaa özgürleştirici de olabilir, propaganda makinesi de. Kamera hafızayı da koruyabilir, gözetimi de büyütebilir. Yapay zekâ da böyledir. Mesele onun varlığı değil; hangi mülkiyet ilişkisi içinde, hangi hukukî zeminde, hangi pedagojik bilinçle, hangi etik sınırla ve hangi toplumsal amaçla kullanıldığıdır. Bir teknolojinin kaderini teknik kapasitesi değil, içine yerleştiği iktidar mimarisi belirler.

2

Yapay zekâ kapitalizminin ilk büyük iddiası verimliliktir. Daha hızlı yazacağız, daha hızlı tasarlayacağız, daha hızlı karar vereceğiz, daha hızlı üreteceğiz. Hız, çağın yeni putudur. Fakat hızın nereye doğru olduğu sorulmaz. İnsan uçuruma da hızlı gidebilir; mesele hız değil, istikamettir. Verimlilik de böyledir. Kimin için verimlilik? İşçi için mi? Öğrenci için mi? Yazar için mi? Öğretmen için mi? Hasta için mi? Yoksa veri merkezlerini, platformları, çip üreticilerini, bulut şirketlerini ve model sahiplerini daha da güçlendiren bir sermaye verimliliği mi? Kapitalizm her yeni teknolojide aynı numarayı çeker: Önce insanlığa armağan gibi sunar, sonra faturayı insanlığın sırtına yükler.

Bu yeni pazarda ürün yalnızca yapay zekâ uygulaması değildir; insanın kendisidir. Kullanıcının sorusu, cevabı, düzeltmesi, beğenisi, bekleme süresi, yazma biçimi, arama alışkanlığı, hatta kararsızlığı bile sisteme malzeme olur. İnsan artık piyasada yalnızca alıcı değildir; piyasanın ham maddesidir. Bu nedenle yapay zekâ kapitalizmi klasik anlamda bir sektör değil, bütün sektörlerin içine sızan yeni bir metabolizmadır. Sağlıkta teşhis önerir, hukukta belge tarar, eğitimde ödev üretir, sanatta imge kurar, medyada haber yazar, siyasette propaganda tasarlar, güvenlikte risk puanı üretir. Böylece hayatın çeşitli alanları tek bir algoritmik mantığın çevresinde yeniden hizalanır.

Bu hizalanmanın en tehlikeli sonucu, insan düşüncesinin standartlaşmasıdır. Yapay zekâ sistemleri ortalamalardan beslenir; büyük veri yığınlarındaki tekrarları, kalıpları, olasılıkları işler. Bu, kimi işlerde yararlı olabilir. Fakat düşüncenin esas sıçraması çoğu zaman ortalamadan değil, aykırılıktan doğar. Büyük fikir, kalabalığın dilinden değil; bazen uyumsuz bir zihnin çatlağından çıkar. Yapay zekâ kapitalizmi ise insana kolay, düzgün, pürüzsüz, kabul edilebilir, risksiz cevaplar sunarak düşüncenin dikenlerini törpüleyebilir. Herkesin cümlesi birbirine benzemeye başladığında, medeniyet sessizce tek tip aklın karantinasına alınır.

Yapay zekâ kapitalizmi bu yüzden yalnızca ekonomik bir rejim değildir; aynı zamanda epistemik bir rejimdir. Bilginin nasıl üretileceğini, kimin bilgisine değer verileceğini, hangi dilin merkeze alınacağını, hangi kültürün

veri setlerinde temsil edileceğini, hangi hayat biçiminin görünmez kalacağını belirler. Büyük modeller yalnızca teknik modeller değildir; dünyanın belirli birikimlerini merkeze alan, başka birikimleri kenara iten epistemik süzgeçlerdir. Bir toplum kendi dilini, tarihini, acısını, mizahını, kavramlarını, hukukunu, şiirini, kırsal hafızasını ve çocuklarının gelecek tahayyülünü bu sistemlere teslim ettiğinde, yalnızca veri vermiş olmaz; kendi varlık yorumunu da kiraya çıkarır.

Bu bölümün asıl gerilimi burada düğümlenir: Yapay zekâ insanlığın hizmetinde güçlü bir araç olabilir; fakat kapitalizmin elinde insanî yetelerin özelleştirilmiş bir taklit rejimine dönüşebilir. Makineye karşı olmak ile makinenin sermaye tarafından putlaştırılmasına karşı olmak aynı şey değildir. Heterobilimsel bakış burada soğukkanlı ama sert durmak zorundadır: Ne teknoloji fetişizmi ne nostaljik korku. Asıl mesele, insan haysiyetinin algoritmik pazar içinde kaç liraya düşürüldüğüdür.

Filozof Kirpi: "İnsan kendi aklını makineye teslim ettiğinde değil; o makinenin tapusunu sermayeye verdiği kaybetmeye başlar."

2. İktisadî Otopsi — Veri Rantı, Emek Tasfiyesi ve Yeni Sermaye Biçimi

Bir fabrikanın kapısında bekleyen işçiyi görmek kolaydı. Yüzü vardı, tulumu vardı, öğle paydosu vardı, cebinde buruşmuş bir ücret bordrosu vardı. Sömürü, bütün çirkinliğiyle görünürdü. Patron yukarıdaydı, işçi aşağıda. Makine gürültü çıkarır, bant döner, beden yorulur, zaman parçalanırdı. Yapay zekâ kapitalizminde ise fabrika ortadan kaybolmuş gibi görünür. Duman yoktur, paslı demir yoktur, vardiya zili yoktur. Onun yerine soğutulmuş veri merkezleri, parlayan ekranlar, abonelik paketleri, bulut sunucuları, çip mimarileri, API ücretleri ve "akıllı çözüm" vaatleri vardır. Fakat görünmezleşen fabrika, yok olmuş değildir; yalnızca beden dışından zihnin içine taşınmıştır.

Yapay zekâ kapitalizminin iktisadî mantığı, klasik kapitalizmin en eski iştahını daha rafine bir biçimde sürdürür: Başkasının emeğini al, ona yeni bir biçim ver, mülkiyetini kendine geçir, sonra aynı insana ürün diye geri sat. Fark şu ki, burada emek yalnızca bugünkü çalışmadan ibaret değildir. Geçmiş kuşakların yazıları, sanatçıların imgeleri, akademisyenlerin makaleleri, programcıların kodları, gazetecilerin haberleri, kullanıcıların konuşmaları, öğrencilerin soruları, fotoğrafçıların kadrajları, çevirmenlerin cümleleri ve sıradan insanların dijital izleri de bu yeni üretim havuzuna dâhil edilir. Sermaye artık yalnızca canlı emeği değil, ölü emeğin arşivini de emer. Hatta bazen ölünün mezar taşındaki yazıyı bile veri diye kazır; kapitalizm böyle bir şeydir, doymak bilmez, utanmayı bilmez.

Bu rejimde veri, çoğu zaman "yeni petrol" diye tanımlanır. Bu benzetme yarım doğrudur, yarım yanıltıcıdır. Petrol çıkarılır, rafine edilir, yakılır ve biter. Veri ise kullanıldıkça başka veriler üretir; davranışı tahmin eder, yeni davranışlar doğurur, insanı kendi yansıması üzerinden yeniden biçimlendirir. Bu nedenle veri yalnızca petrol değil, aynı zamanda yeni topraktır. Üzerine fabrika kurulur, sınır çizilir, mülkiyet tesis edilir, rant üretilir. Veri sahipliği, çağımızın görünmez toprak ağalığıdır. Büyük teknoloji şirketleri bu toprağın derebeyleridir; kullanıcılar ise çoğu zaman kendi dijital tarlasının marbasıdır.

Yapay zekâ modelleri, bu veri toprağının üzerine inşa edilen yeni üretim makineleridir. Fakat bu makinelerin çalışması için yalnızca veri yetmez; devasa işlem gücü, enerji, çip, mühendislik emeği, bulut altyapısı ve küresel sermaye gerekir. İşte burada yeni bir iktisadî yoğunlaşma doğar. Herkes yapay zekâ kullanabilir gibi görünür, ama herkes büyük model kuramaz. Herkes prompt yazabilir, ama herkes çip üretemez. Herkes çıktı alabilir, ama herkes bulut altyapısına sahip olamaz. Bu yüzden yapay zekâ kapitalizmi görünürde demokratik, derinde aristokratiktir. Arayüz halka açılır; mülkiyet birkaç merkezin elinde kalır. Pazarın vitrininde özgürlük, kasasında tekel vardır.

Emek meselesi tam burada sertleşir. Yapay zekâ kapitalizmi emeği bütünüyle ortadan kaldırmaz; emeği yeniden hiyerarşilendirir, görünmezleştirir ve pazarlık gücünü kırar. Bazı işler otomatikleşir, bazı meslekler parçalanır, bazı uzmanlıklar ucuzlatılır. Beyaz yakalı emek, uzun süre kendini sanayi işçisinden daha güvende sandı. Masası vardı, diploması vardı, ofisi vardı, bilgisayarını vardı. Şimdi o masa da sarsılıyor. Metin yazan, görsel üreten, çeviri yapan, rapor hazırlayan, kod yazan, analiz çıkaran, müşteri yanıtlayan, hatta hukukî ön inceleme yapan pek çok iş, algoritmik sistemlerle yeniden düzenleniyor. Kapitalizm burada "insana yardım" dilini kullanır; fakat hedef çoğu zaman insanı güçlendirmek değil, insana ödenen bedeli düşürmektir.

Bu yeni düzende işçinin rakibi yalnızca başka bir işçi değildir; kendi geçmiş emeğiyle eğitilmiş bir modeldir. Yazarın cümleleriyle eğitilmiş sistem, yazara daha ucuz metin alternatifi olarak sunulur. Çizerin imgeleriyle eğitilmiş sistem, çizerin müşterisini azaltır. Çevirmenin yıllarca biriktirdiği dil sezgisi, istatistiksel modelin hammaddesine dönüşür. Akademisyenin makalesi, öğrencinin kestirme ödev makinesini besler. Burada tuhaf bir iktisadî vampirlik vardır: İnsan emeği önce emilir, sonra o emeğin taklidi insan emeğine karşı piyasaya sürülür. Kapitalizm kendi Frankenstein'ını yaparken elektriği de kullanıcıya fatura eder.

Yapay zekâ kapitalizmi üretkenlik artışı vaat eder. Elbette bazı alanlarda üretkenliği artırır; buna körlük etmeye gerek yok. Fakat iktisadî sorunun kalbi şudur: Bu üretkenlik artışının mülkiyeti kimde toplanacaktır? Çalışan daha az çalışıp daha insanca mı yaşayacak? Öğretmen daha nitelikli eğitime mi vakit ayıracak? Doktor hastasına daha çok mu zaman verecek? Sanatçı geçim derdinden kurtulup daha özgür mü üretecek? Yoksa şirketler daha az insanla daha çok çıktı alıp kâr oranlarını mı büyütecek? Kapitalizm tarihi bize pek romantik cevaplar vermiyor. Verimlilik çoğu zaman insanın yükünü azaltmak yerine sermayenin iştahını büyütüştür.

Burada ücret meselesi de değişir. Yapay zekâ ile yapılan işlerde insan emeği çoğu zaman "düzeltici", "denetleyici", "etiketleyici", "promptlayıcı" ya da "ince ayarlı" hâline gelir. İşin yaratıcı merkezi makineye atfedilir, insan ise kenarda düzeltme yapan yardımcıya indirgenir. Böylece ücret de ona göre yeniden tanımlanır. İnsan emeği niteliksizleşmiş gibi gösterilir. Oysa makinenin ürettiği çıktının arkasında yine insanlığın birikmiş emeği vardır. Bu, iktisadî illüzyonun en kurnaz biçimidir: Kolektif emeğin izi silinir, sermayenin teknolojik dehası sahneye çıkarılır. Hokkabaz şapkadandan tavşan çıkarmaz; başkasının ahırından çaldığı hayvanı gösterir.

Yapay zekâ kapitalizminin başka bir boyutu da bağımlılıktır. Şirketler, kurumlar, devletler ve bireyler giderek belirli yapay zekâ altyapılarına bağımlı hâle gelir. Yazılım, veri işleme, eğitim, güvenlik, müşteri hizmetleri, içerik üretimi ve karar destek süreçleri birkaç büyük platformun ekosistemine bağlandığında, iktisadî bağımlılık teknik zorunluluk gibi görünmeye başlar. Bu, yeni tip sömürgeciliktir. Eskiden limanına, demiryoluna, bankana hükmeden merkez güç seni bağımlı kılar; şimdi modeline, bulutuna, API'sine, lisansına, veri formatına ve güncelleme politikasına bağımlı kılar. Kılıç yoktur, sözleşme vardır. Asker yoktur, kullanıcı şartları vardır. Bu kadar kibar sömürüye insan bazen kravat takıp teşekkür edecek sanır.

Yapay zekâ kapitalizmine karşı iktisadî eleştiri, basitçe "işlerimizi makineler alacak" korkusuna indirgenemez. Mesele daha derindir: Değer nasıl üretiliyor, kim tarafından üretiliyor, kimin adına mülkleştiriliyor ve kim bundan dışlanıyor? Eğer insanlığın kolektif bilgi birikimi birkaç şirketin özel sermaye modeline dönüşüyorsa, burada yalnızca teknoloji değil, adalet meselesi vardır. Eğer üretkenlik artışı geniş toplumsal refaha değil de kâr yoğunlaşmasına hizmet ediyorsa, burada yenilik değil, eski sömürünün yeni kostümü vardır. Eğer emek görünmezleşiyor, insanın pazarlık gücü kırılıyor, veri rantı büyüyor ve toplum abonelik ekonomisinin kiracısına dönüşüyorsa, buna ilerleme demek fazlasıyla safdillik olur.

Heterobilim Okulu'nun iktisat kuramı bu noktada şunu sorar: Teknoloji kimin sofrasını büyütüyor, kimin ekmeğini küçültüyor? Çünkü iktisat yalnızca grafik, büyüme oranı ve yatırım diliyle okunamaz. İktisat, insanın

haysiyetiyle ilgilidir. Bir sistem çok akıllı makineler üretilip çok kırılabilir insanlar bırakılırsa, orada akıl değil, örgütlü açgözlülük çalışıyordu.

Filozof Kirpi: "Sermaye insanın emeğini çaldığında sömürü doğar; insanın bilgisini çalıp ona zekâ diye sattığında çağın en parlak hırsızlığı başlar."

3. Antropolojik Kesik — İnsan, Alet ve Yeni Dijital Totem

İnsan, eline ilk taşı aldığıda yalnızca bir nesne kaldırmadı; kendi kaderine müdahale etme cüretini de kaldırdı. Taş, sopa, ateş, saban, tekerlek, yazı, pusula, matbaa, teleskop, fotoğraf makinesi, bilgisayar... Her araç, insanın dünyayla kurduğu ilişkiyi biraz değiştirdi. Alet, insanın eksikliğini tamamlayan şeydi. Elin uzanamadığı yere mızrak uzanırdı; gözün göremediği yere teleskop bakardı; hafızanın taşıyamadığını yazı saklardı. İnsan aleti yaptı, alet de insanı yeniden yaptı. Antropolojik hikâye biraz da budur: İnsan kendi yaptığı şeylerle terbiye edilen tuhaf bir varlıktır.

Fakat yapay zekâda eski alet tarihinden farklı bir eşik var. Çünkü bu kez alet yalnızca kolun, gözün, kulağın ya da hafızanın uzantısı gibi davranmıyor; düşüncenin, dilin, kararın ve hayal gücünün yerine geçiyormuş gibi sahneye çıkıyor. Balta ağacı keser ama ağaç üzerine nutuk atmaz. Pusula yön gösterir ama kader yorumu yapmaz. Matbaa metni çoğaltır ama metnin anlamı hakkında efendilik taslamaz. Yapay zekâ ise cevap verir, öneri sunar, metin kurar, resim çizer, şiir taklidi yapar, mahkeme dilekçesi hazırlar, öğretmen gibi açıklar, danışman gibi yönlendirir. İnsan, ilk defa kendi yaptığı aletin karşısında yalnızca kullanıcı değil, muhatap hâline geliyor. İşte antropolojik gerilim burada başlıyor.

Bu yeni durum, insanın aletle ilişkisini araçsal düzlemde ritüel düzleme taşıyor. Telefon ekranının karşısında eğilen insanın bedeni, eski tapınakların önünde eğilen bedenlere şaşırtıcı biçimde benziyor. Sabah uyanır uyanmaz ekrana bakıyor, yolunu ekrana soruyor, haberini ekrandan alıyor, sevgisini ekranda ölçüyor, öfkesini ekranda boşaltıyor, fikrini ekranda onaylatıyor. Yapay zekâ bu ekran tapınağının son rahibi gibi beliriyor. Ona soruluyor, ondan cevap bekleniyor, onun ürettiği cümleye güveniliyor. Modern insan putunu taştan yapmayı bıraktı; şimdi arayüzden yapıyor. Estetik daha parlak, bağımlılık daha sinsi.

Antropolojik açıdan yapay zekâ kapitalizminin en ciddi etkilerinden biri, insanın kendi yetilerine duyduğu güveni aşındırmasıdır. İnsan artık hatırlamadan önce arıyor, düşünmeden önce soruyor, yazmadan önce üretiyor, karar vermeden önce öneri alıyor. Elbette danışmak insanîdir; insan zaten tek başına yaşayan bir ada değildir. Fakat burada danışmanın niteliği değişiyor. Eskiden insan bilgeye, ustaya, büyüğe, kitaba, hocaya, dostuna danışırdı. Karşısında tarih taşıyan, acı çekmiş, yanılmış, bedel ödemiş, susmayı da bilen bir insan vardı. Şimdi karşısında devasa verilerden örülmüş, fakat hiçbir yara taşımayan bir sistem var. Cevap var, kader yok. Bilgi kırıntısı var, hikmetin ağırlığı yok.

Yapay zekâ kapitalizmi bu boşluğu ustaca gizler. Makineyi yalnızca verimli değil, neredeyse bilge gibi sunar. Oysa bilgelik, cevabın hızından doğmaz. Bilgelik, kimi zaman cevap vermemeyi bilmektir. Bir çocuğun gözündeki korkuyu görmeden eğitim hakkında hüküm kuramazsın. Bir işçinin eve götüremediği ekmeğin utancını bilmeden iktisat konuşamazsın. Bir annenin hastane koridorundaki bekleyişini hissetmeden sağlık politikası yazamazsın. Makine bunları betimleyebilir; fakat yaşamaz. İşte insan ile yapay zekâ arasındaki ontolojik mesafe, antropolojik düzlemde burada bedene gelir: İnsan bilen bir beden, hatırlayan bir yara, utanan bir yüzdür. Makine ise hesaplayan bir yüzeysizliktir.

Yeni antropolojik tip de bu zeminde doğar: "prompt insanı." Bu tip, dünyayla doğrudan boğuşmak yerine doğru komutu yazmayı öğrenir. Kavramla güreşmez; çıktı ister. Cümleyi kurmaz; cümlenin üretilmesini bekler. Görüntüyü sabırla aramaz; birkaç kelimeyle imge çağırır. Fikrin zahmetini değil, sonucun konforunu

sever. Bu insan tipi zeki görünebilir, hızlı görünebilir, üretken görünebilir; fakat iç dünyasında ciddi bir kas kaybı yaşayabilir. Çünkü düşünme de kas gibidir. Kullanılmadığında gevşer. Sürekli hazır cevap alan zihin, bir süre sonra soru sormayı bile unutabilir. Hadi geçmiş olsun, dijital konforun yumuşak yastığında akıl uykuya dalmıştır.

Bunun toplumsal sonucu daha da ağırdır. İnsan toplulukları ortak emek, ortak hafıza, ortak ritüel ve ortak anlatı üzerinden kurulur. Masal anlatmak, türkü söylemek, ağıt yakmak, mektup yazmak, tartışmak, susmak, beklemek, yüz yüze bakmak; bunlar yalnızca kültürel ayrıntılar değildir. İnsanı insan yapan ilişki dokularındır. Yapay zekâ kapitalizmi, bu dokuları otomatikleştirilmiş ara yüzlere bağladığında, kültürün içindeki yavaşlık kaybolur. Oysa kültür aceleye gelmez. Bir toplumun atasözü veri setine konabilir; fakat o atasözünün hangi kış gecesinde, hangi yoksul sofrada, hangi yaralı hafızada anlam kazandığını makine bilmez. Kültürün gövdesi bağlamdır; bağlam kopunca geriye süslü kabuk kalır.

Burada yapay zekânın antropolojik sömürüsü, insanı yalnızca kullanıcıya indirmesinde görülür. İnsan tüketici, veri kaynağı, davranış kalıbı, etkileşim noktası, profil, segment, risk puanı, hedef kitle ve çıktı talep eden arayüz canlısı hâline getirilir. Bütün kadim derinliğiyle insan; seven, korkan, inanan, isyan eden, yas tutan, oyun oynayan, göç eden, mezar yapan, çocuk büyüten, hikâye kuran varlık olmaktan çıkarılır; ölçülebilir bir davranış paketine çevrilir. Antropolojik cinayet biraz budur: İnsanı öldürmeden insanlığını azaltmak.

Heterobilim Okulu açısından bu meseleye bakarken aleti reddetmek gerekmez; aletin insanı küçültmesine itiraz etmek gerekir. İnsan, yapay zekâyı kullanabilir; fakat kendi sezgisini, hafızasını, emeğini, ahlâkî kararını ve varlık gerilimini ona teslim edemez. Alet insanın yanında durduğunda uygarlık üretir; insanın yerine geçtiğinde çöl üretir. Yapay zekâ kapitalizmi bu çölü parlak ekranlarla süslüyor. Mesele tam da bu süse kanmamaktır. Çünkü çöl, kumdan yapılıncı da çöldür; pikselden yapılıncı da.

İnsanlığın önünde yeni bir antropolojik imtihan var: Kendi yaptığı aletle efendi-köle ilişkisine mi girecek, yoksa onu haysiyetli bir araç olarak mı tutacak? Makineyi kullanmak başka, makinenin mantığına göre insanlaşmak başka. Birincisi medeniyet imkânıdır; ikincisi ruhun teknik şartnameye dönüşmesidir.

Filozof Kirpi: "İnsan alet yapınca medeniyet başladı; alete ruh muamelesi yapınca antropolojik komedi başladı."

4. Sosyolojik Anatomi — Sınıf, Gözetim, Statü ve Algoritmik Tabakalaşma

Toplum eskiden meydanda görünürdü. Kahvede, pazarda, okul bahçesinde, fabrika önünde, otobüs durağında, mahkeme koridorunda, hastane kuyruğunda... İnsanların yüzleri vardı; yoksulluğun yüzü ayrıydı, kibirin yüzü ayrı, korkunun yüzü ayrı, umudun yüzü ayrı. Sınıf farkı bazen ayakkabının eskimiş tabanından, bazen konuşurken seçilen kelimedenden, bazen çocuğun çantasındaki eksik defterden anlaşılırdı. Modern toplum elbette her zaman adil değildi; fakat eşitsizlik çoğu zaman bedenlenmişti. Görülebiliyor, işaret edilebiliyor, tartışlabiliyordu. Yapay zekâ kapitalizminde ise eşitsizlik giderek görünmez kodlara, hesaplanmış risklere, veri profillerine ve algoritmik tasniflere gömülüyor. Sınıf artık yalnızca gelire değil; görünürlikle, erişimle, puanla, hızla, veri kalitesiyle ve sistem tarafından okunabilir olmakla da belirleniyor.

Yapay zekâ kapitalizminin sosyolojik şiddeti, toplumu önce ölçülebilir parçalara ayırmasında yatar. İnsan yurttaş olmadan önce kullanıcıya, kullanıcı olmadan önce veriye, veri olmadan önce davranış sinyaline çevrilir. Nereye tıkladın, ne kadar bekledin, hangi kelimeyi aradın, hangi ürüne baktın, hangi habere öfkelenedin, hangi görüntüde duraksadın, hangi adrese gittin, hangi saatte uyandın, hangi şarkıyı tekrar dinledin? Bütün bu sıradan hareketler, yeni iktidar dilinde "toplumsal bilgi"ye dönüşür. Fakat bu bilgi

toplumun kendisine geri dönmez; çoğu zaman şirketlerin, devletlerin, platformların ve güvenlik akıllarının elinde davranış yönetimi aracına dönüşür.

Burada gözetim toplumu artık eski kaba biçimiyle işlemez. Eskiden gözetim, birinin seni izlemesi demektir. Kamera, polis, memur, dosya, fişleme... Bugün gözetim yalnızca izlemek değildir; tahmin etmektir. Sistem senin ne yaptığını kaydetmekle yetinmez; ne yapabileceğini, ne satın alabileceğini, neye inanabileceğini, hangi habere tepki vereceğini, hangi partiye yakın durabileceğini, hangi işe uygun sayılacağını, hangi krediye riskli görüleceğini de hesaplamak ister. İnsan henüz eylemde bulunmadan ihtimal olarak yönetilir. Bu, sosyolojik açıdan çok daha derin bir tahakkümdür. Çünkü insan yalnızca geçmişinden değil, kendisine biçilen gelecek ihtimalinden de kuşatılır.

Sınıf meselesi bu noktada yeniden düşünölmelidir. Eskiden üretim araçlarına sahip olanla emeğini satan arasındaki fark temel belirleyiciydi. Bu fark hâlâ önemlidir; hatta yapay zekâ çağında daha da keskinleşir. Fakat buna yeni katmanlar eklenir: veriye sahip olanlarla verisi alınanlar, modele sahip olanlarla modeli kullananlar, hesaplama gücüne erişenlerle yalnızca arayüz tüketenler, algoritmik görünürlüğü yüksek olanlarla sistemin kenarında kalanlar. Yeni sınıfsal ayırım, yalnızca zengin-yoksul çizgisinden geçmez; merkezî sunuculara yakınlıkla, teknik altyapıya erişimle, dilin model içinde temsil edilme biçimiyle, eğitim imkânıyla ve veri mahremiyetini koruyabilme gücüyle de kurulur.

Bu yüzden yapay zekâ kapitalizmi görünürde herkese açık bir oyun alanı sunar; fakat oyunun kurallarını birkaç büyük aktör yazar. Bir öğrenci ücretsiz araçla ödevini yapar, küçük esnaf hazır reklam metni üretir, memur dilekçesini düzenler, genç tasarımcı görsel çıkarır. Bunlar elbette gündelik kolaylıklardır. Fakat yukarıda başka bir kat vardır: modeli eğitenler, lisansı belirleyenler, veriyi toplayanlar, altyapıyı kiraya verenler, erişimi kesebilenler, güncellemeyle davranışı değiştirebilenler. Toplum altta kullanım heyecanı yaşarken, üstte mülkiyet rejimi sessizce beton döker. Eşitsizlik bazen böyle çalışır; herkese küçük oyuncak verir, büyük makineyi kilitli odada tutar.

Algoritmik tabakalaşmanın en sinsi tarafı, ayrımcılığı mekanik bir tarafsızlık maskesiyle sunmasıdır. İnsan önyargılı olabilir; bunu biliriz, tartışırız, teşhir ederiz. Fakat algoritma önyargılı olduğunda, bu önyargı çoğu zaman teknik zorunluluk gibi görünür. İşe alım sisteminde bazı adaylar elenir; kredi başvurusu reddedilir; sigorta primi yükselir; polis risk haritaları belirli mahalleleri şüpheli gösterir; eğitim platformları bazı öğrencileri düşük potansiyelli sayar. Sonra biri çıkar ve "sistem böyle hesapladı" der. İşte modern sorumsuzluğun en temiz cümlesi budur. "Ben yapmadım, algoritma yaptı." Ne güzel dünya; suç var, fail yok. Kibar barbarlık resmen yazılıma geçmiş.

Bu durum toplumdaki statü ilişkilerini de değiştirir. Beğeni sayısı, takipçi sayısı, görünürlük puanı, etkileşim oranı, önerilme sıklığı, arama sonucunda çıkma düzeyi, dijital itibar ve içerik dolaşımı artık sosyal sermayenin parçalarıdır. İnsanlar yalnızca oldukları şeyle değil, platformların onları nasıl dolaşıma soktuğuyla da değer kazanır veya kaybeder. Bu, statüyü daha oynak, daha kaygılı ve daha manipüle edilebilir hâle getirir. Bir insanın sözü derin olduğu için değil, algoritma onu yükselttiği için görünür olabilir. Başka bir insanın sözü nitelikli olduğu hâlde görünmez kalabilir. Böylece kamusal alan, hakikatin değil, görünürlük mühendisliğinin panayırına döner.

Sosyolojik yıkım burada yalnızca eşitsizlik üretmez; ilişkileri de dönüştürür. İnsanlar birbirleriyle doğrudan karşılaşmak yerine, algoritmaların düzenlediği akışlar üzerinden karşılaşır. Kimin neyi göreceği, hangi öfkeye temas edeceği, hangi estetik kalıba alışacağı, hangi haberle besleneceği, hangi sesleri duymayacağı büyük ölçüde platform mantığı tarafından belirlenir. Toplum aynı ülkede yaşayan ama farklı algoritmik fanuslarda nefes alan parçalara ayrılır. Herkes kendi gerçekliğinin içine kapatılır. Ortak akıl zayıflar, ortak dil çatlar, ortak

acı bile parçalı hâle gelir. Bir felâket yaşanır; herkes aynı felâkete farklı ekrandan, farklı öfkeyle, farklı manipülasyonla bakar.

Yapay zekâ kapitalizminin toplumu yönetme biçimi buyurgan olmaktan çok ayartıcıdır. Eski iktidar "şunu yap" derdi; yeni iktidar "bunu sevebilirsin" diyor. Eski iktidar yasaklardı; yeni iktidar öneriyor. Eski iktidar sustururdu; yeni iktidar seni gürültüye boğuyor. Fakat sonuç benzer: İnsan kendi dikkatinin efendisi olmaktan uzaklaşıyor. Toplumsal davranış, tavsiye motorları, kişiselleştirilmiş içerikler, otomatik puanlama sistemleri ve tahmin makineleri tarafından yumuşak biçimde yönlendiriliyor. Zincir artık demirden değil; konfordan yapılmış durumda. Konfor zinciri daha tehlikelidir; çünkü insan onu pranga değil, hizmet sanır.

Heterobilim Okulu açısından bu sosyolojik manzara, yapay zekâ kapitalizminin yalnızca piyasayı değil, toplumsal varoluşu da yeniden kodladığını gösterir. Sınıf, statü, itibar, kamusallık, bilgiye erişim, görünürlük ve yurttaşlık artık algoritmik süreçlerden bağımsız düşünülemez. Bu yüzden eleştiri de yalnızca teknoloji eleştirisi olarak kalamaz. Veri adaleti, algoritmik denetim, kamusal şeffaflık, toplumsal temsil, dijital yurttaşlık ve insan haysiyeti birlikte düşünülmelidir. Yoksa toplum, kendi kendini yöneten yurttaşlar topluluğu olmaktan çıkıp, kendisi hakkında hesaplanan profiller yığına dönüşür.

Filozof Kirpi: "Toplum insanlardan değil de profillerden okunmaya başladığında, sosyoloji ölmez; ama insan, kendi verisinin cenazesinde sessizce yürür."

5. Metafizik ve Ontolojik Soru — Makine Düşünür mü, Yoksa Düşünmeyi Taklit mi Eder?

Gece yarısı ekranın karşısında oturan bir insan düşünelim. Odada yarım kalmış bir çay, masada eski bir kitap, pencerede şehrin yorgun ışıkları var. İnsan bir soru yazıyor. Soru belki basit: "Hayatımda ne yapmalıyım?" Belki daha ağır: "Acı neden var?" Belki daha tehlikeli: "Ben kimim?" Ekran birkaç saniye susuyor, sonra düzgün cümlelerle cevap veriyor. Cümleler akıcı, mantıklı, hatta bazen etkileyici. İnsan bir an duraksıyor. Karşısında gerçekten düşünen bir şey mi var, yoksa düşüncenin iyi eğitilmiş bir maskesi mi?

Yapay zekâ kapitalizminin metafizik büyüü tam burada başlar. Makine cevap verir; insan cevapta anlam vehmeder. Makine cümle kurar; insan o cümlede niyet arar. Makine örüntü üretir; insan bunu bilinç zanneder. Oysa ontolojik mesele, cevabın düzgünlüğünden daha derindir. Bir varlığın "düşünmesi" yalnızca dilsel çıktı üretmesiyle ölçülemez. Düşünmek, bir varlık hâlidir. Dünya karşısında açıkta kalmak, varoluşun ağırlığını duymak, yanılmak, utanmak, sevmek, kaybetmek, beklemek, ölümün gölgesini bilmek, haksızlık karşısında içinin sıkışmasıdır. Makine bunları anlatabilir; fakat bunların içinde yaşayamaz. İşte yapay zekânın ontolojik sınırı, onun teknik başarısında değil, yaşayamamasında saklıdır.

Metafizik açıdan yapay zekâ, insanın kadim bir arzusunu yeniden kışkırtır: Kendi suretinde bir varlık yapmak. Mitlerde, efsanelerde, masalarda ve modern bilim kurguda bu arzu hep vardı. İnsan toprağa şekil verdi, heykele ruh üflemek istedi, golemler tasarladı, mekanik adamlar düşledi, robotlar kurdu, sonunda konuşan sistemlere ulaştı. Fakat burada tuhaf bir ironi var. İnsan kendi eksikliğinden kaçmak için makineye zekâ atfederken, aslında kendi varlığının sınırlarını daha da karanlık hâle getirir. Çünkü makine ne kadar insana benzerse, insanın ne olduğu sorusu o kadar keskinleşir.

Kapitalizm bu metafizik gerilimi hemen pazara çevirir. "Düşünen makine", "yaratıcı algoritma", "akıllı asistan", "öğrenen sistem" gibi ifadeler yalnızca teknik tanımlar değildir; aynı zamanda pazarlama büyüleridir. Kelimeler dikkatle seçilir. Makineye "asistan" denir, böylece itaatkâr görünür. "Zekâ" denir, böylece hayranlık üretir. "Öğreniyor" denir, böylece canlıya yaklaşır. "Yaratıyor" denir, böylece sanatçının alanına girer. Dil, burada felsefî bir sis makinesi gibi çalışır. İnsan makineye fazla insanî kelime verdikçe, makinenin sermaye düzeni içindeki soğuk işlevini daha az görür.

Oysa makinenin yaptığı şey büyük ölçüde hesaplamak, düzenlemek, tahmin etmek, sınıflandırmak, örüntüleri yeniden kurmak ve ihtimaller arasından akıcı çıktılar üretmektir. Bu küçümsenecek bir teknik başarı değildir. Fakat teknik başarıyı ontolojik statüyle karıştırmak, çağın en parlak saflıklarından biridir. Bir papağan güzel bir cümleyi tekrar ettiğinde onun edebiyat kuramı yaptığını söylemeyiz. Bir ayna yüzümüzü gösterdiğinde aynanın bizi tanıdığını düşünmeyiz. Yapay zekâ daha karmaşık bir aynadır; yalnızca yüzümüzü değil, dilimizi, kültürümüzü, klişelerimizi, arzularımızı ve bilgi tortularımızı da yansıtır. Fakat yansıtmak ile var olmak aynı şey değildir.

İnsan düşüncesinin bedeni vardır. Açlık düşüncüyü değiştirir. Hastalık düşüncüyü değiştirir. Yaş, yorgunluk, aşk, utanç, yenilgi, sürgün, baba olmak, evlât kaygısı, mezarlıkta beklemek, mahkeme kapısında adalet aramak, okul koridorunda bir çocuğun suskunluğunu görmek; bütün bunlar düşüncenin hamuruna karışır. İnsan fikri yalnızca akıldan çıkmaz; bedenden, tarihten, acıdan, ilişkiden ve hafızadan geçerek doğar. Makinenin bedeni yoktur. Elektrik tüketir ama üşümez. Veri işler ama yas tutmaz. Cümle kurar ama o cümlenin başına bir hayat koyamaz. Bu yüzden makinenin "anlamı" çoğu zaman bağlamsız bir parlaklıktır.

Yapay zekâ kapitalizmi, bu bağlamsız parlaklığı yeterli saymamızı ister. Çünkü bağlam pahalıdır. İnsanı derinlik zaman ister, eğitim ister, kültür ister, ahlâkî terbiye ister, tarihsel bilinç ister. Kapitalizm ise hız ister. Düşüncüyü yavaşlatan ne varsa onu maliyet kalemi gibi görür. Bu yüzden yapay zekâ kapitalizmi anlamı hızlandırılmış çıktıya indirgeme eğilimindedir. Sor, al, kullan, geç. Fakat hakikatin böyle bir aceleciliği yoktur. Bazı sorular bekletir. Bazı cevaplar insanı yakar. Bazı hakikatler hemen kullanıma uygun değildir. İnsan düşüncesi biraz da bu kullanışsız derinlikte büyür.

Ontolojik meselelerden biri de öznellik sorunudur. Yapay zekâ özne midir? Hak sahibi olabilir mi? Sorumluluk taşıyabilir mi? Niyet edebilir mi? Pişman olabilir mi? Burada soğukkanlı olmak gerekir. Makinenin karmaşıklığı, onu otomatik olarak özne yapmaz. Bir sistemin çok büyük veri işleme, onun kendisine ilişkin farkındalık taşıdığı anlamına gelmez. Özne olmak, dünyada kendine ait bir yer işgal etmekten daha fazlasıdır; o yerin hesabını verebilmek, o yerden utanabilmek, o yer uğruna bedel ödeyebilmektir. Makine bedel ödemez. Bedeli ya kullanıcı öder ya toplum öder ya da en çok da görünmez insanlar öder.

Bu yüzden "makine düşünebilir mi?" sorusu kadar "insan düşünmeyi ne zaman bırakır?" sorusu da önemlidir. Yapay zekâ kapitalizmi bizi yalnızca makinenin kapasitesiyle büyümez; kendi kapasitemizden vazgeçmeye de alıştıırır. Her şeyi makineye sordukça, kendi içimizdeki karanlık odaya daha az gireriz. Oysa insanın düşünmesi, biraz da o karanlık odada oturabilme cesaretidir. Hazır cevapların ışığı bazen insanın kendi derinliğini görmesini engeller. Makine cevap verir; ama insanın kendi sorusuyla olgunlaşma sürecini çalabilir.

Heterobilim Okulu açısından burada kurulacak tavır açıktır: Yapay zekânın teknik gücünü kabul etmek, onun ontolojik sınırlarını unutturamaz. Makine araçtır; insan varlık sorusunun taşıyıcısıdır. Makine çıktı üretir; insan anlamın bedelini öder. Makine taklit eder; insan yaralanır, sever, isyan eder, tövbe eder, yeniden başlar. Yapay zekâ kapitalizmi bu farkı silmek ister; çünkü fark silinirse insan daha kolay yönetilir, emek daha kolay ucuzlatılır, düşünce daha kolay paketlenir.

Filozof Kirpi: "Makine cevap verebilir; fakat cevabın ağırlığı altında ezilmeyen hiçbir varlık hakikaten düşünmüş sayılmaz."

6. Etik Çöküş — Sorumluluk, Vicdan ve Algoritmik Masumiyet Yalanı

Bir hastane koridoru düşünelim. Doktorun önünde bir ekran var. Sistem hastaya dair verileri taramış, risk puanı çıkarmış, muhtemel teşhisleri sıralamış, tedavi önerisini önceliklendirmiş. Doktor yorgun, hastane kalabalık, zaman dar. Ekrandaki öneri makul görünüyor. Hasta ise karşıda, yüzü solgun, sesi kısık, gözlerinde

kendi hayatının bütün ağırlığıyla bekliyor. Tam bu anda etik mesele başlar. Kararı kim verecek? Doktor mu? Sistem mi? Hastane politikası mı? Yazılım şirketi mi? Veri setini hazırlayan görünmez ekip mi? Yoksa herkes küçük bir sorumluluk parçası taşıdığı için sonunda kimse mi?

Yapay zekâ kapitalizminin en tehlikeli ahlâkî hilesi, sorumluluğu buharlaştırmasıdır. Klasik dünyada faili bulmak nispeten mümkündür. Bir emir veren, bir uygulayan, bir imza atan, bir karar alan vardı. Şimdi karar süreçleri parçalanıyor. Algoritma öneriyor, kurum uyguluyor, kullanıcı onaylıyor, şirket altyapıyı sağlıyor, devlet düzenleme yapıyor ya da yapmıyor. Sonuçta bir insan zarar gördüğünde herkes parmağını başka yere çeviriyor. "Model böyle hesapladı." "Veri böyleydi." "Sistem önerdi." "Kullanıcı kabul etti." "Biz yalnızca teknoloji sağladık." Ne kadar temiz cümleler. İnsan neredeyse kötülüğün takım elbise giyip seminer verdiğini sanacak.

Etik, tam da bu noktada teknolojik açıklamaya razı olmaz. Bir şeyin nasıl çalıştığını bilmek, onun ne yapmaya hakkı olduğunu açıklamaz. Algoritma bir başvuru reddedebilir; fakat reddedilen insanın hayatındaki yıkımı anlayamaz. Yapay zekâ bir çocuğun öğrenme profilini düşük potansiyelli diye etiketleyebilir; fakat o etiketin çocuğun ruhunda açacağı yarayı taşıyamaz. Bir işe alım sistemi yüzlerce adayı saniyeler içinde sıralayabilir; fakat işsiz kalan insanın akşam eve hangi sessizlikle döndüğünü bilmez. Etik, hızın önüne insan yüzünü koyma cesaretidir. Yüz kaybolduğunda ahlâk da teknik prosedüre dönüşür.

Yapay zekâ kapitalizmi "tarafsız algoritma" masalını çok sever. Sanki algoritmalar gökten inmiş saf akıl parçalarıdır. Oysa her algoritmanın arkasında veri seçimi, sınıflandırma biçimi, hedef fonksiyonu, tasarım kararı, ticârî öncelik, kültürel varsayım ve kurumsal çıkar vardır. Veri geçmişten gelir; geçmiş ise masum değildir. Irkçılık, sınıfçılık, cinsiyetçilik, merkez-çevre eşitsizliği, dil hiyerarşisi, coğrafi dışlama, eğitim imkânsızlığı ve tarihsel adaletsizlik verinin içine tortu gibi çöker. Algoritma bu tortuyu işlerken ona bilimsel parlaklık kazandırabilir. Böylece eski haksızlık, yeni teknoloji kılığında yeniden dolaşıma çıkar. Eski çamur, dijital cilâ yedi diye mermer olmaz.

Etik sorun yalnızca yanlılık meselesi de değildir. Yapay zekâ kapitalizmi insanın karar verme yetisini de aşındırır. İnsan, zor kararların yükünden kaçmayı sever. Çünkü karar, sorumluluk ister. Sorumluluk ise insanı rahatsız eder. Yapay zekâ bu rahatsızlığı azaltan bir konfor sunar: "Sistem önerdi." Böylece kişi kendi vicdanıyla yüzleşmek yerine kararını makinenin arkasına saklayabilir. Öğretmen not verirken, hâkim dosya incelerken, doktor teşhis koyarken, yönetici işçi çıkarırken, banka kredi reddederken, kamu kurumu risk belirlerken aynı tehlike belirir. İnsan kararın öznesi olmaktan çıkıp kararın operatörüne dönüşür. Vicdan yerini protokole bırakır.

Vicdanın otomasyonu, çağın en sinsi ahlâkî çürümesidir. Çünkü burada kötülük çoğu zaman bağırmasız; düzenli çalışır. Rapor üretir, grafik çıkarır, uyarı verir, öneri sunar, karar ağacı kurar. Bürokratik soğukluk ile algoritmik soğukluk birleştiğinde insan hayatı dosya numarasına, risk skoruna, işlem kategorisine dönüşür. Hâlbuki etik, insanı kategori olmaktan kurtaran son savunma hattıdır. Bir yoksul yalnızca "düşük gelir grubu" değildir. Bir çocuk yalnızca "öğrenme verisi" değildir. Bir hasta yalnızca "vaka" değildir. Bir göçmen yalnızca "risk profili" değildir. Bir işçi yalnızca "maliyet kalemi" değildir. Etik, insana yeniden adıyla seslenmektir.

Şirketlerin etik söylemi de ayrıca incelenmelidir. Yapay zekâ kapitalizmi kendi ahlâkî krizini çoğu zaman "ilkeler", "rehberler", "sorumlu yapay zekâ çerçeveleri", "güvenlik politikaları" ve "şeffaflık raporları" ile yumuşatır. Bunların tümü gereksiz değildir; fakat çoğu zaman vitrin düzenleme işlevi görür. Sermaye önce devasa bir teknolojik güç inşa eder, sonra bu gücün kenarına küçük etik tabelalar asar. Tabela güzel, bina yamuk. Asıl soru şudur: Etik şirketin pazarlama departmanında mı duruyor, yoksa kâr mantığını gerçekten sınırlayabiliyor mu? Bir etik ilke, kârı azaltma pahasına uygulanmıyorsa, o ilke çoğu zaman süslü broşürdür. Broşürle ahlâk kurulmaz; ancak konferans çantası doldurulur.

Yapay zekânın çocuklarla ilişkisi etik bakımdan daha da yıkıcıdır. Çocuk, veri piyasasının ham maddesi olamaz. Çocuğun dikkati, öğrenme biçimi, sesi, yüzü, oyunu, merakı ve zaafı kapitalist deney alanına çevrilemez. Eğitim teknolojileri, kişiselleştirilmiş öğrenme vaatleri ve yapay zekâ destekli pedagojik sistemler, çocuğun gelişimini destekleyebilir; fakat çocuğu erken yaşta ölçülen, puanlanan, yönlendirilen ve pazarlanan bir dijital nesneye de dönüştürebilir. Çocuk henüz kendini savunamazken onun hakkında veri biriktiren her sistem, ağır bir ahlâkî sorumluluk taşır. Çocuğun geleceği, şirketlerin deneme tahtası değildir.

Burada mahremiyet de yalnızca "kişisel veri" meselesi değildir; insanın iç alanını koruma meselesidir. Yapay zekâ sistemleri insanların tercihlerini, korkularını, zaafalarını, alışkanlıklarını ve ilişki ağlarını işledikçe, mahremiyetin sınırı daralır. İnsan kendini ifade ettiğini sanırken, kendisi hakkında tahmin edilebilir bir modelin içine yerleştirilebilir. Etik açıdan sorun, sadece verinin çalınması değildir; insanın kendi hakkında bilmediği şeylerin başkaları tarafından hesaplanabilir hâle gelmesidir. Bu, mahremiyetin metafizik bir ihlâlidir. İnsan yalnızca gizli bilgilerini değil, belirsiz kalma hakkını da kaybeder.

Heterobilim Okulu açısından yapay zekâ etiği, kuru ilke listelerine hapsedilemez. Burada mesele insan haysiyetinin teknik sistemler karşısında nasıl korunacağıdır. Etik, mühendislik dosyasının sonuna eklenen bir ek belge değil; tasarımın, kullanımın, mülkiyetin, hukukun, pedagojinin ve kamusal denetimin merkezinde duran kurucu ilkedir. İnsan zarar gördükten sonra özür dilemek yetmez. Sistem, insanı incitmeyecek biçimde baştan düşünülmelidir. Yapay zekâ kapitalizminin "önce büyü, sonra düzeltiriz" mantığı ahlâkî açıdan iflâs etmiş bir mantıktır. Bazı zararlar sonradan düzelmez; çünkü insan ruhu yazılım güncellemesi değildir.

Etik, teknolojiyi yavaşlatmak zorunda kalabilir. Bu kötü bir şey değildir. Hız her zaman erdem değildir. Bazen durmak, insanlığın son akıllı hareketidir. Yapay zekâ kapitalizmi "gecikirsek geride kalırız" diye bağırır. Fakat asıl soru şudur: Nereye yetişiyoruz? İnsan haysiyetini ezerek varılan gelecek, olsa olsa ileri teknolojiyle donatılmış eski barbarlıktır.

Filozof Kirpi: "Vicdanını algoritmaya devreden insan suçtan kurtulmaz; yalnızca suçun arkasına daha parlak bir ekran koyar."

7. Hukukî Rejim — Hak, Sorumluluk, Mülkiyet ve Algoritmik Egemenlik

Bir mahkeme dosyasının kapağını düşünelim. İçinde bir insanın hayatı vardır: bir işten çıkarılma, bir kredi reddi, bir haksız güvenlik fişlemesi, izinsiz kullanılan bir fotoğraf, yapay zekâ tarafından çoğaltılmış bir ses, yanlış sınıflandırılmış bir sağlık verisi, kopyalanmış bir metin, silinmiş bir itibar. Dosya kapağı sakindir; insanın içindeki fırtınayı göstermez. Hukuk çoğu zaman böyle başlar: Hayatın kanayan yerini soğuk bir dile tercüme ederek. Fakat yapay zekâ kapitalizmi karşısında bu tercüme işi her zamankinden daha zordur. Çünkü zarar vardır, ama fail dağılmıştır. Karar vardır, ama karar vereni bulmak güçtür. Mülkiyet vardır, ama malzemenin kimden toplandığı belirsizdir. Hak ihlâli vardır, ama ihlâl çoğu zaman kodun, lisansın, veri setinin, kullanım şartının ve şirket mimarisinin sisine saklanmıştır.

Hukukun klasik akli, insan fiillerini, kurum kararlarını, sözleşmeleri, mülkiyeti ve sorumluluğu düzenlemek üzere kurulmuştur. Yapay zekâ kapitalizmi ise bu alanların hepsini birbirine geçirir. Bir model bir metin üretir; metnin kaynağı kimdir? Kullanıcı mı, model sahibi mi, eğitim verisini sağlayanlar mı, yoksa geçmişte yazılmış milyonlarca metnin görünmez yazarları mı? Bir yapay zekâ sistemi işe alımda bazı adayları eler; ayrımcılıktan kim sorumludur? Yazılım şirketi mi, insan kaynakları birimi mi, algoritmayı satın alan kurum mu, veriyi hazırlayan ekip mi? Bir ses klonlanır, bir görüntü taklit edilir, bir kişinin itibarı sahte içerikle parçalanır; hukuk hangi kapıyı çalacaktır? Kapılar çoktur, fakat hepsi birbirini gösterir. Modern sorumsuzluk, bürokratik labirentten algoritmik labirente terfi etmiştir.

Burada hukukî meselenin ilk ayağı sorumluluktur. Yapay zekâ karar destek sistemi olarak sunulduğunda bile fiilî karar gücü kazanabilir. Çünkü insan çoğu zaman sistem önerisini kolayca onaylar. Hâkim, memur, doktor, öğretmen, yönetici, banka uzmanı veya polis, "sistem böyle önerdi" diyerek kendi karar yükünü hafifletebilir. Fakat hukuk açısından öneri ile karar arasındaki sınır bulanıklaştığında, sorumluluk da bulanıklaşır. İnsan kararı makineye devredip sonra hukuk önünde masumiyet isteyemez. Bir kurum yapay zekâ kullanıyorsa, o sistemin ürettiği sonuçların insan hayatında açtığı yarayı da üstlenmek zorundadır. Teknolojik araç, hukukî sorumluluğun arkasına saklanacak bir perde olamaz.

İkinci büyük mesele mülkiyettir. Yapay zekâ kapitalizmi, insanlığın kolektif bilgi ve kültür birikimini devasa bir eğitim hammadde olarak kullanır. Kitaplar, haberler, makaleler, kodlar, çizimler, fotoğraflar, sesler, videolar, arşivler, forumlar, şiirler ve sıradan kullanıcı içerikleri modelin midesine atılır. Sonra bu modelden çıkan ürünler özel mülkiyet rejimi içinde paketlenir. Burada hukuk basit telif tartışmasının ötesine geçmek zorundadır. Çünkü mesele yalnızca "bir sanatçının eseri izinsiz kullanıldı mı?" sorusu değildir; mesele, kolektif insan emeğinin hangi meşruiyetle özel sermaye varlığına dönüştürüldüğüdür. Hukuk, veri çağında mülkiyetin yalnızca tapu, patent ve lisans meselesi olmadığını görmelidir. Bilgi de gasp edilebilir. Üslûp da sömürülebilir. Ses de yağmalanabilir. Hafıza da özelleştirilebilir.

Üçüncü mesele kişilik haklarıdır. Yapay zekâ, insanın yüzünü, sesini, bedenini, yazı üslûbunu, düşünce tarzını ve dijital izlerini taklit edebilir hâle geldikçe, kişilik hakkı da yeni bir cepheye taşınır. Bir insanın yalnızca fotoğrafı değil, yüz ihtimali bile pazarlanabilir hâle gelir. Yalnızca sesi değil, sesinin benzeri dolaşıma sokulabilir. Yalnızca yazdığı metin değil, yazı karakteri taklit edilebilir. Bu durumda hukuk, insanı yalnızca mevcut verileri üzerinden değil, taklit edilebilir varlık bütünlüğü üzerinden korumalıdır. Çünkü insanın haysiyeti, yalnızca bedenine dokunulunca zedelenmez; sureti, sesi, sözü ve itibarı çalınınca da zedelenir.

12

Dördüncü mesele şeffaflıktır. Algoritmik kararların hangi mantıkla üretildiği bilinmediğinde, hak arama imkânı da zayıflar. Bir kişi kredi alamadığında, işe alınmadığında, güvenlik riski sayıldığında, sigorta primi yükseldiğinde veya kamusal hizmetten dışlandığında, bunun gerekçesini bilme hakkına sahip olmalıdır. "Sistem böyle hesapladı" cevabı hukukî gerekçe olamaz. Kara kutu, adaletin düşmanıdır. Hukuk, açıklanabilirliği teknik lüks değil, temel hak meselesi olarak görmelidir. İnsan hakkında karar alan her sistem, insanın itiraz edebileceği kadar açık olmak zorundadır. İtiraz edilemeyen karar, modern biçimli keyfîliktir.

Beşinci mesele devletin yapay zekâ kullanımınıdır. Şirketlerin yapay zekâ gücü tehlikelidir; fakat devletin bu gücü denetimsiz kullanması daha da ağır sonuçlar doğurabilir. Kamu güvenliği, vergi denetimi, sosyal yardım, eğitim, sağlık, göç, adli süreçler ve kolluk faaliyetleri yapay zekâ sistemleriyle desteklendiğinde, yurttaş ile devlet arasındaki güç farkı daha da büyür. Devlet, yurttaşını daha hızlı sınıflandırabilir, izleyebilir, puanlayabilir, riskli görebilir. Hukuk burada devleti teknolojiyle daha da kudretli kılmamanın değil, yurttaşını bu kudret karşısında daha güçlü korumanın yolunu bulmalıdır. Aksi hâlde dijital devlet, hukuk devleti olmaktan çıkıp hesaplama devleti olur. Hesaplama devleti ise yurttaşını insan olarak değil, dosya ve ihtimal olarak görür.

Altıncı mesele küresel egemenliktir. Yapay zekâ hukukunu yalnızca ulusal kanunlarla düşünmek yetmez. Büyük modeller, bulut altyapıları, veri merkezleri ve teknoloji şirketleri sınır aşan yapılardır. Bir ülkedeki yurttaşın verisi başka ülkedeki sunucuda işlenebilir; karar başka hukuk düzeninde şekillenebilir; şirket merkezi başka bir yerde, zarar başka bir yerde ortaya çıkabilir. Bu durum hukukî egemenliği zayıflatır. Devletler, yurttaşlarının verisini ve haklarını korumak için yalnızca iç hukukla değil, uluslararası teknoloji rejimiyle de yüzleşmek zorundadır. Yoksa yeni çağın kapitülasyonları, çip, veri, lisans ve platform bağımlılığı üzerinden kurulur. Eski sömürgecilik harita çizirdi; yenisi kullanım şartları yazar.

Hukukun önündeki görev, yapay zekâyı boğmak değildir; insanı boğdurmamaktır. Teknoloji gelişebilir, modeller kullanılabilir, sistemler destek sağlayabilir. Fakat bütün bunlar hukukî denetim, insan onayı, itiraz

hakkı, veri adaleti, telif koruması, kişilik hakkı, kamusal şeffaflık ve hesap verebilirlik olmadan yürürse, ortaya ilerleme değil algoritmik feodalizm çıkar. Feodal bey artık şatoda oturmaz; veri merkezinde, lisans sözleşmesinde, bulut altyapısında, kapalı model mimarisinde oturur.

Heterobilim Okulu açısından hukuk, yapay zekâ kapitalizminin arkasından koşan yorgun bir zabıt kâtibi olmamalıdır. Hukuk, insan haysiyetinin öncü siperi olmalıdır. Hak, teknolojiye sonradan eklenen bir aksesuar değildir; teknolojinin meşruiyet şartıdır. Bir sistem insanı açıklamaz sınıflandırıyor, emeğini izinsiz kullanıyor, sesini taklit ediyor, çocuğunu veri nesnesine çeviriyor, yurttaşı denetlenebilir ama devleti denetlenemez hâle getiriyorsa, orada hukuk yalnızca düzenleme yapmaz; itiraz eder, sınır çizer, hesap sorar.

Filozof Kirpi: "Algoritma karar verip hukuk susarsa, adalet ölmez belki; ama dosya numarası verilmiş bir hayalet dönüşür."

8. Pedagojik Kriz — Öğrenmenin Otomasyonu ve Zihnin Tembelleştirilmesi

Bir sınıf düşünelim. Pencereden öğleden sonra ışığı giriyor. Tahtada yarım kalmış bir cümle var. Öğretmen öğrencinin gözlerine bakıyor; öğrenci defterin kenarına bir şeyler çizmiş, kafasında soru var ama kelime bulamıyor. Öğrenme çoğu zaman böyle başlar: eksik bir cümleyle, sıkıntıyla, yanlış cevapla, utanarak kaldırılan bir parmakla, karalanmış defterle, silginin bıraktığı kirlizlerle. Eğitim dediğimiz şey, yalnızca bilgi aktarımı değildir; insanın zihinsel kaslarının yavaş yavaş çalışmasıdır. Çocuk, genç, yetişkin; fark etmez. İnsan öğrenirken zorlanır. Zorlanma öğrenmenin düşmanı değil, şartıdır. Yapay zekâ kapitalizmi bu zorlanmayı ortadan kaldırmayı vaat ediyor. İşte tehlike tam burada parlıyor: Öğrenme kolaylaşırken düşünme zayıflayabilir.

Yapay zekâ eğitim alanında büyük imkânlar sunabilir. Bunu inkâr etmek çocukça olur. Öğrenciye kişiselleştirilmiş açıklama yapabilir, dil öğrenimini destekleyebilir, karmaşık bir konuyu farklı düzeylerde anlatabilir, öğretmenin yükünü hafifletebilir, engelli öğrenciler için erişilebilirliği artırabilir, kaynaklara ulaşmayı kolaylaştırabilir. Fakat yapay zekâ kapitalizmi eğitim alanına girdiğinde, bu imkânların üzerine piyasanın aceleci mantığı çöker. Eğitim, sabır isteyen bir insan yetiştirme faaliyeti olmaktan çıkar; hızlı çıktı, ölçülebilir performans, otomatik değerlendirme, abonelikli öğrenme ve veri temelli öğrenci yönetimi düzenine dönüşür. Pedagoji, bir süre sonra yazılım panosuna sıkıştırılır.

Burada ilk ayırım şudur: Öğrenmek ile çıktı almak aynı şey değildir. Öğrenci yapay zekâyâ bir konu başlığı yazdırabilir, ödev hazırlatabilir, paragraf kurdurabilir, özet çıkartabilir, test çözdürebilir. Fakat bütün bunları yapması, o konuyu gerçekten öğrendiği anlamına gelmez. Öğrenme, insanın konu ile arasına zahmet koymasınıdır. Kavramla boğuşması, yanlış anlaması, tekrar denemesi, kendi cümlesini kurması, sorunun içinden geçmesi gerekir. Hazır cevap alan zihin, çoğu zaman cevabın arkasındaki yolu görmez. Yol görülmeyince bilgi yerleşmez; yalnızca kullanılır. Kullanılan ama içselleştirilmeyen bilgi, zihinde misafir bile olmaz; kapıdan girip çıkar.

Yapay zekâ kapitalizminin pedagojik hilesi, öğrenciyi üretken gösterirken düşünme sürecini makineye devretmesidir. Bir öğrenci beş dakikada düzgün bir metin çıkarabilir. Görünüşte başarı vardır. Cümleler temizdir, imlâ yerindedir, başlık düzgündür. Fakat öğrencinin zihni bu metnin neresindedir? Kavramın hangi taşına eli değmiştir? Hangi cümleyi kurarken terlemiştir? Hangi fikre itiraz etmiştir? Hangi yanlışından dönmüştür? Eğer öğrenme sürecinin acısı, şaşkınlığı ve keşfi ortadan kalkmışsa, geriye parlak bir boşluk kalır. Eğitimde parlak boşluk çok tehlikelidir; çünkü dışarıdan başarıya benzer.

Öğretmenin rolü de bu dönüşümle sarsılır. Öğretmen bilgi dağıtan memur değildir. Öğretmen, öğrencinin zihinsel yolculuğuna tanıklık eden, onu zorlayan, gerektiğinde durduran, gerektiğinde cesaretlendiren, bazen

susarak öğreten kişidir. Yapay zekâ öğretmenin bazı teknik işlerini kolaylaştırabilir; fakat öğretmenin yerini alamaz. Çünkü öğretmen yalnızca cevap vermez; öğrencinin bakışındaki korkuyu, sesindeki tereddüdü, sınıftaki adaletsizliği, evden gelen yoksulluğu, arkadaş baskısını, çocuğun görünmeyen yarasını sezer. Makine öğrencinin performans verisini okuyabilir; fakat çocuğun sabah kahvaltı yapmadan derse geldiğini hissedemez. Pedagoji veriyle değil, insan yüzüyle başlar.

Bu noktada akademik dürüstlük meselesi de derinleşir. Yapay zekâ ile üretilmiş metinlerin ödev, tez, rapor ve sınav yerine geçmesi yalnızca kopya sorunu değildir. Daha büyük mesele, öğrencinin kendi zihinsel emeğinden kopmasıdır. Kopya eskiden başkasının cevabını çalmaktı; şimdi insan kendi düşünme hakkını makineye devrediyor. Bu daha ince bir kayıptır. Çünkü öğrenci yalnızca öğretmeni kandırmaz; kendi zihnini de kandırır. Bir süre sonra neyi gerçekten bildiğini, neyi yalnızca ürettiğini ayırt edemez hâl gelir. Bilginin ahlâki bozulduğunda diplomanın da itibarı kalmaz. Diploma duvara asılır; zihin boş odada yankılanır.

Yapay zekâ kapitalizmi eğitimde eşitsizliği de büyütebilir. İyi okullardaki öğrenciler yapay zekâyı eleştirel araç olarak kullanmayı öğrenirken, yoksul okullardaki öğrenciler onu hazır cevap makinesi olarak tüketebilir. Bir tarafta öğretmen rehberliği, etik bilinç, kaynak okuryazarlığı, eleştirel denetim ve üretim kültürü gelişir; diğer tarafta otomatik ödev, yüzeysel başarı ve zihinsel tembellek yayılır. Böylece teknoloji eşitleyici gibi görünürken, mevcut sınıf farklarını daha rafine biçimde yeniden üretir. Eski eşitsizlik defter, kitap, öğretmen ve okul kalitesi üzerinden kuruluyordu; yenisi yapay zekâ okuryazarlığı, erişim kalitesi, dil becerisi ve rehberlik düzeyi üzerinden kurulacaktır.

Dil meselesi ayrıca önemlidir. İnsan düşüncesi dil içinde şekillenir. Kendi cümlesini kuramayan insan, kendi düşüncesini de tam kuramaz. Yapay zekâ sürekli düzgün cümle ürettiğinde, öğrencinin kendi kırık, eksik, arayış içindeki cümlesi değersiz görünmeye başlayabilir. Oysa eğitimde ilk cümle çoğu zaman çirkindir; ama o çirkinlik canlıdır. Öğrencinin kendi cümlesindeki aksaklık, onun zihninin izidir. Makinenin pürüzsüz cümlesi ise bazen hiçbir yere ait değildir. Eğitim, öğrencinin pürüzünü yok etmek değil; o pürüzden düşünce çıkarmaktır. Her şeyi cilâlayan pedagoji, sonunda mermer gibi soğuk öğrenciler üretir.

Burada çözüm yapay zekâyı sınıftan kovmak değildir. Böyle bir tavır hem gerçekçi olmaz hem de pedagojik zekâdan yoksun kalır. Asıl mesele, yapay zekâyı öğrenmenin yerine değil, öğrenmenin denetimli yardımcısı olarak konumlandırmaktır. Öğrenci yapay zekâdan cevap almak yerine, onun cevabını eleştirmeyi öğrenmelidir. "Bu metindeki varsayım nedir?", "Bu cevap neyi eksik bırakıyor?", "Hangi kaynaklara dayanıyor?", "Hangi bakış açısını dışlıyor?", "Ben buna ne eklerim?" soruları eğitimde merkeze alınmalıdır. Yapay zekâ kullanan öğrenci, daha az değil, daha çok düşünmeye zorlanmalıdır. Aksi hâlde teknoloji pedagojiyi değil, zihinsel miskinliği büyütür.

Heterobilim Okulu açısından pedagojik ilke açıktır: Eğitim, insanın haysiyetli düşünme kudretini geliştirmelidir. Yapay zekâ, bu kudreti destekliyorsa araçtır; köreltiyorsa zihinsel uyuşturucudur. Çocuğu, genci, öğrenciyi hazır cevap tüketicisine dönüştüren her sistem pedagojik suç işler. Çünkü eğitim yalnızca meslek kazandırmaz; insanın dünyaya karşı omurgasını kurar. Omurgasız bilgi hızlı dolaşır, ama ayakta duramaz.

Filozof Kirpi: "Öğrenci cevabı makineden alabilir; fakat düşünmenin terini dökmeden aldığı her cevap, zihninde ödünç bir sandalye gibi durur."

9. Eleştirel Kuramlar ve Estetik — Kültür Endüstrisinden Sentetik Güzelliğe

Bir görsel düşünelim: Yağmur altında eski bir sokak, neon ışıkları, paltosunun yakasını kaldırmış yalnız bir insan, arkada buğulu camlar, yerde yansıyan renkler. Güzel görünüyor. Hatta fazla güzel. Biraz sinematik, biraz

melankolik, biraz steril, biraz da hiçbir yere ait değil. Yapay zekâ estetiğinin ilk tuhaflığı budur: Her şeyi etkileyici kılabilir, fakat çoğu zaman hiçbir şeyi gerçekten yaralı kılamaz. Görüntü vardır, sahne vardır, ışık vardır, atmosfer vardır; ama kokusu yoktur. Bir yağmur imgesi üretir, fakat yağmurun eski bir ayakkabının içine sızan soğukluğunu bilmez. Estetik çoğalır, fakat tecrübe eksilir.

Yapay zekâ kapitalizmi, kültür endüstrisinin yeni ve daha hızlandırılmış biçimidir. Eskiden kültür endüstrisi, sinema, radyo, televizyon, reklam ve popüler yayıncılık üzerinden kitlelere standart beğeni kalıpları sunardı. Bugün bu süreç kişiselleştirilmiş, otomatikleştirilmiş ve sonsuz üretim kapasitesine bağlanmıştır. Artık yalnızca herkese aynı ürün satılmaz; herkese kendi zevkine uygun görünen standart ürün satılır. Bu daha kurnaz bir düzendir. İnsan kendine özel bir estetik deneyim yaşadığını sanır; oysa çoğu zaman algoritmik olarak paketlenmiş beğeni koridorunda yürür. Kişiselleştirme, özgürleşme gibi görünür; fakat çoğu zaman pazarlamanın daha ince işçiliğidir.

Marxist açıdan bakıldığında yapay zekâ estetiği, emeğin ve yaratıcılığın metalaştırılmasının yeni sahnesidir. Sanatçının yıllarca biriktirdiği göz, çizerin çizgi disiplini, fotoğrafçının ışık terbiyesi, yazarın cümle emeği, müzisyenin ritim arayışı, yönetmenin kadraj sabrı; bütün bunlar veri setlerine karışır. Sonra sistem bu birikimlerden yeni çıktılar üretir. Ortaya çıkan şey, bireysel sanatçının emeğini görünmez kılan kolektif bir taklit makinesidir. Kapitalizm burada yalnızca işçinin emeğini değil, sanatçının sezgisini de hammaddeye çevirir. İlham bile fason üretime bağlanır. Ne diyelim, sermaye periyi de bordroya bağlamak ister.

Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi eleştirisi, yapay zekâ çağında daha da sertleşir. Çünkü kültür artık yalnızca standartlaştırılmıyor; kullanıcının tepkisine göre anlık olarak şekillendiriliyor. İzleme süresi, beğeni, paylaşım, duraksama, tekrar dinleme, satın alma eğilimi, görsel tercih, renk duyarlılığı, yüz ifadesi, müzik temposu; her şey ölçülüyor. Kültür, insanı yükselten bir tecrübe olmaktan çıkıp davranışı yakalayan ve yeniden yönlendiren bir döngüye dönüşüyor. Estetik, artık yalnızca güzel olanın alanı değildir; dikkat yönetiminin makyajlı yüzüdür. Güzellik, tıklanabilirlik oranına bağlandığında, sanatın ruhu reklam ajansının toplantı odasında rehin kalır.

Foucaultcu açıdan mesele daha derinden okunabilir. Yapay zekâ estetiği yalnızca imge üretmez; görme biçimi üretir. Hangi yüzlerin güzel sayılacağını, hangi bedenlerin norm kabul edileceğini, hangi mekânların arzu edilir görüneceğini, hangi hayat tarzlarının prestijli sunulacağını, hangi duyguların pazarlanabilir olduğunu belirler. Böylece estetik, bir yönetsellik aracına dönüşür. İnsanlar yalnızca izledikleriyle eğlenmez; izledikleriyle kendilerini düzenler. Bedenini, evini, seyahatini, yemeğini, aşkını, başarısını, hatta yasını bile görsel normlara göre biçimlendirmeye başlar. İnsanın iç dünyası bile vitrin terbiyesine alınır. Hüzün bile doğru ışıkta paylaşılmak ister. Felâket, filtre bulunca içerik olur.

Post-kolonyal açıdan yapay zekâ estetiği, temsil meselesini yeniden açar. Büyük veri havuzları hangi dillerden, hangi kültürlerden, hangi görsel arşivlerden, hangi merkezî estetik kodlardan besleniyorsa, ürettiği dünya da ona göre şekillenir. Merkez kültürlerin yüzleri, mekânları, bedenleri, kıyafetleri, mimarileri, mitleri ve renk anlayışları daha görünür hâle gelirken; çevre toplumların karmaşık hafızaları çoğu zaman egzotik dekorlara indirgenir. Doğru bir fon, yoksulluk bir atmosfer, gelenek bir kostüm, yerel hayat bir stil efekti hâline gelebilir. Böylece yapay zekâ, eski oryantalist bakışı yeni yazılım kabuğuyla yeniden üretir. Sömürgeci göz artık fırça taşıyor; prompt yazıyor.

Estetik açıdan en büyük sorunlardan biri de imge enflasyonudur. Görüntü üretmek kolaylaştıkça, görmenin değeri azalabilir. Bir sanatçının yıllarca aradığı tek bir kadraj, saniyeler içinde binlerce varyasyona dönüşür. Bu bolluk ilk anda özgürleştirici görünür. Fakat her şey çoğaldığında, dikkat yoksullaşır. İnsan artık bir imgenin önünde durmayı, onunla vakit geçirmeyi, içindeki çatlağı görmeyi, sessizliğine kulak vermeyi unutabilir.

Sanatın terbiyesi biraz da yavaş bakmaktır. Yapay zekâ kapitalizmi ise hızlı üretim, hızlı tüketim, hızlı beğeni ve hızlı unutma düzeni kurar. İmge çoğalır; bakış yetim kalır.

Burada "yaratıcılık" kavramı da sorgulanmalıdır. Yapay zekâ yaratıcı mıdır? Belirli anlamda yeni kombinasyonlar üretebilir, beklenmedik ilişkiler kurabilir, biçimleri karıştırabilir. Fakat insanî yaratıcılık yalnızca kombinasyon değildir. Yaratıcılık, bir hayatın içinden çıkan zorunluluktur. Van Gogh'un sarısı yalnızca renk tercihi değildir; ruhun yanmasıdır. Dostoyevski'nin karanlığı yalnızca kurgu tekniği değildir; insanın suç ve vicdan çukuruna düşmesidir. Bir halk türküsünün kırık sesi yalnızca melodi değildir; yoksulluğun, aşkın, gurbetin, ölümün ve sabrın ortak boğazıdır. Yapay zekâ bunların biçimini taklit edebilir; fakat içindeki bedeli taşıyamaz. Bedelsiz güzellik çoğu zaman dekor olur.

Heterobilim Okulu açısından bu bölümün temel itirazı şudur: Yapay zekâ estetiği, insanın yaratıcı kudretini genişletebilir; ama kapitalist pazarın elinde sanatı standartlaştıran, emeği görünmezleştiren, zevki yöneten ve kültürü sentetikleştiren bir aygıtla dönüşebilir. Bu yüzden mesele yapay zekâ ile imge üretmekten ibaret değildir. Mesele, imgenin hangi insanî tecrübeden, hangi ahlâkî sorudan, hangi toplumsal yaradan ve hangi estetik sorumluluktan doğduğudur. Güzellik yalnızca parlayan şey değildir; bazen insanı rahatsız eden şeydir. Sanatın görevi gözü oyalamak değil, varlığı dürtmektir.

Filozof Kirpi: "Makine güzel görüntü yapabilir; fakat güzelliğin insanın içini neden acıttığını bilmeyen her imge, cilâlanmış bir sessizliktir."

10. Heterobilim Okulu Açısından Yapay Zekâ Kapitalizmi — Epistemik Direniş ve İnsan Haysiyeti

16

Bir kıraathâne masası düşünelim. Üzerinde eski bir defter, kenarı kıvrılmış birkaç kitap, yarısı içilmiş çay, duvarda yorgun bir saat, dışarıda şehrin bitmeyen uğultusu. Masada insanlar konuşuyor; biri iktisattan giriyor, biri felsefeden çıkıyor, biri hukuka takılıyor, biri çocuğun okul çantasından bahsediyor, biri de "bu makine şimdi neyi değiştiriyor?" diye soruyor. Heterobilim Okulu tam burada başlar: disiplinlerin steril odalarında değil, hayatın karışık masasında. Çünkü yapay zekâ kapitalizmi de tek disiplinle okunacak bir mesele değildir. Onu yalnız mühendisliğe bırakırsan insan kaybolur; yalnız felsefeye bırakırsan altyapı görünmez; yalnız hukuka bırakırsan iktisadî tahakküm kaçabilir; yalnız iktisada bırakırsan ruhun çöküşünü göremezsin.

Heterobilim Okulu açısından yapay zekâyâ karşı alınacak tavır, ucuz bir teknoloji düşmanlığı olamaz. Bu, romantik bir mağara özlemi değildir. İnsan tarih boyunca alet yapmış, aletle dünyayı değiştirmiş, kendini de o değişimin içinde yeniden kurmuştur. Sorun yapay zekânın varlığı değil; onun kapitalist mülkiyet, veri yağması, emek değersizleşmesi, epistemik merkezileşme ve kültürel standartlaşma rejimi içinde örgütlenmesidir. Yani mesele makine değil, makinenin tapusudur. Tapu birkaç küresel şirketin elindeyse, insanlık yalnızca kullanıcı değil, kiracı hâline gelir. Kiracı insan, kendi aklının evinde bile huzurlu oturamaz.

Yapay zekâ kapitalizmi önce insanlığın kolektif bilgisini toplar, sonra bu bilgiyi özel model mimarilerine hapseder, ardından insanlara "bakın size zekâ hizmeti sunuyoruz" der. Bu, Heterobilim Okulu'nun kavramlarıyla açık bir epistemik mülkiyet gaspıdır. Çünkü bilgi yalnızca bireysel üretim değildir; toplumların, dillerin, acıların, geleneklerin, okulların, kütüphanelerin, şairlerin, ustaların, öğretmenlerin, arşivlerin ve isimsiz emekçilerin ortak birikimidir. Bu birikim izinsizce, hesapsızca, şeffaf olmayan biçimde alınıp özel sermaye sistemlerine çevrildiğinde, orada teknolojik yenilikten çok epistemik yağma vardır. Yeni dünyanın hırsız gece gelmiyor; kullanıcı sözleşmesiyle geliyor.

Heterobilim Okulu bu nedenle yapay zekâ kapitalizmini yalnızca "ekonomik sömürü" olarak değil, bilginin kaderine müdahale eden bir rejim olarak görür. Hangi dil güçlü temsil edilecek? Hangi tarih görünmez kalacak? Hangi coğrafyanın acısı veri setinde egzotik ayrıntıya dönüşecek? Hangi kültürün kavramları yanlış

tercüme edilecek? Hangi toplum kendi kendini anlatma hakkını büyük modellerin ortalama cümlelerine teslim edecek? Bunlar teknik ayrıntı değildir. Bunlar varlık meselesidir. Bir milletin, bir sınıfın, bir çocuğun, bir mahallenin, bir şiirin, bir mezarlığın, bir ağıtın makine tarafından nasıl temsil edildiği, o toplumun gelecekte nasıl anlaşılacağını da etkiler.

Burada Heterobilim Okulu'nun ilk ilkesi veri adaletidir. Veri adaleti, yalnızca kişisel verilerin korunması anlamına gelmez. Elbette mahremiyet korunacaktır; fakat mesele daha geniştir. Veri kimden alınıyor, hangi rızayla alınıyor, kim işliyor, kim kâr ediyor, kim dışarıda kalıyor, kim yanlış temsil ediliyor? Bir toplumun dili, kültürü, sanatı ve hafızası model eğitiminde kullanılıyorsa, o toplumun bu süreç üzerinde söz hakkı olmalıdır. Kolektif bilgi, birkaç şirketin özel maden sahası değildir. İnsanlığın hafızası, sermayenin açık ocak işletmesi gibi kazılamaz.

İkinci ilke algoritmik yurttaşlıktır. İnsanlar yapay zekâ sistemlerinin sessiz nesnelere değil, denetleyici özneleri olmalıdır. Yurttaş, kendisi hakkında karar alan sistemlerin nasıl çalıştığını bilme, itiraz etme, düzeltme isteme ve hesap sorma hakkına sahip olmalıdır. Devlet, şirket ve platform üçgeninde sıkışmış insan, yalnızca "kullanıcı" diye tanımlandığında politik kudretini kaybeder. Kullanıcı tüketir; yurttaş hesap sorar. Yapay zekâ çağında en büyük mücadelelerden biri, insanı kullanıcı seviyesinden yeniden yurttaş seviyesine çıkarmaktır.

Üçüncü ilke pedagojik uyanıklıktır. Heterobilim Okulu, yapay zekâyı eğitimde yasak fetişine de dönüştürmez, sınırsız serbestlik putuna da. Öğrenci yapay zekâ kullanabilir; fakat onun cevabını kutsal metin gibi alamaz. Öğretmen yapay zekâdan yararlanabilir; fakat pedagojik sezgisini yazılıma teslim edemez. Eğitim kurumları yapay zekâyı kullanabilir; fakat çocuğu veri nesnesi hâline getiremez. Asıl hedef, yapay zekâ okuryazarlığından daha fazlasıdır: yapay zekâ karşısında insanî muhakeme terbiyesi. Genç insan makineye soru sormayı değil, makinenin cevabını sorgulamayı öğrenmelidir.

Dördüncü ilke haysiyet ekonomisidir. Yapay zekâ üretkenliği artıracaksa, bu artış yalnızca şirket kârlarına değil, insanın çalışma süresine, gelir adaletine, meslekî güvenliğine ve yaratıcı özgürlüğüne yansımalıdır. Emek değersizleşirken teknoloji büyüyorsa, orada ilerleme yoktur; cilâli bir sömürü vardır. Heterobilim Okulu açısından iktisat, insanın sofrasına, çocuğun defterine, işçinin nefesine, sanatçının zamanına ve yurttaşın onuruna değmediği sürece eksik bir bilimdir. Yapay zekâ kapitalizmi çok akıllı sistemler üretip çok güvencesiz insanlar bırakıyorsa, bu zekâ değil, organizasyon becerisi yüksek açgözlülüktür.

Beşinci ilke estetik dirençtir. Yapay zekâ imge üretebilir, metin kurabilir, ses taklit edebilir, görsel dünya inşa edebilir. Fakat insanın yaratıcı kudreti, yalnızca üretim hızına indirgenemez. Sanatın içinde yara, bekleyiş, hafıza, hata, koku, beden, çocukluk, kayıp ve itiraz vardır. Heterobilim Okulu, sentetik güzelliğe karşı insanî pürüzü savunur. Çünkü pürüz, hayatın imzasıdır. Her şey fazla düzgünleştğinde, insanın ruhu ambalaj kâğıdına sarılır. Estetik, algoritmik parlıya teslim edilmemelidir; güzellik yeniden ahlâkî ve varoluşsal bir derinliğe bağlanmalıdır.

Sonuçta Heterobilim Okulu'nun tavrı nettir: Yapay zekâyı karşı değil, yapay zekâ kapitalizmine karşı. Teknoloji araçtır; insan haysiyeti amaçtır. Araç amacı yutmaya başladığında, orada itiraz başlar. Bu itiraz bağırarak değil, derin düşünerek; yasaklayarak değil, kavrayarak; korkarak değil, sınır çizerek yapılmalıdır. Yeni çağın meselesi makineyi kırmak değildir. Mesele, insanı makinenin ve sermayenin önünde diz çöktüren zihinsel, iktisadî ve hukukî düzeni kırmaktır.

Filozof Kirpi: "Yapay zekâdan korkan değil, insan haysiyetini algoritmik pazarda kelepirci mala çeviren akıldan korkan uyanıktır."